

Menteni a menthetőt – vagy a menthetetlent?*

Több nagyhatalom és nemzet emlékezetében az első világháborút követő pár év mint a kudarcok, elmulasztott lehetőségek és súlyos tragédiák korszaka vonult be. Német történészek szerint a háborút követő hibák (például a rosszul megszerkesztett weimari alkotmány, amely túl sok hatalmat hagyott a köztársasági elnök kezében) és mulasztások (a demokráciaellenes tisztii és állami hivatalnoki kar hivatalban maradása) kezdettől fogva gyengítette a demokratikus rendszert, és komolyan hozzájárult Hitler hatalomra jutásához. Amerikai történészek Wilsonban és a wilsoni demokratikus internacionalizmus bukásában találták meg a bűnbakot: az erős vezető nélkül maradt demokratikus világrendszer, véleményük szerint, képtelen volt felvenni a versenyt a jobb- és baloldali diktatúrákkal. Modern szovjet történészek szerint a lenini és az annál még kegyetlenebb sztálinista rendszer gyökereit is ebben a korban, a forradalmat követő véres polgárháborúban kell keresnünk: ekkor alakult ki ugyanis a szovjet katonai és politikai elit, jött létre az állami bürokrácia és a titkosrendőrség, és ebben a korszakban formálódott és nyerte el főbb vonásait a bolsevik politikai kultúra is. Polgárháború nélkül van Lenin, de nincs lenini rendszer, és valószínűleg nincs sztálinista diktatúra sem.

* RÉVÉSZ Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. BTK TTI, Budapest, 2019. 289 p.

A magyar politikai közgondolkodás a világháborút követő pár évet szintén a traumák koraként tartja számon. A középosztály és a parasztság a rövid baloldali diktatúrát egyéni és közösségi tragédiák sorozataként élte meg. Az ő traumájukra is reflektálva, a kor politikusai és történészei a baloldali diktatúrát mint a magyar történelem szégyenfoltját iktatták be a nemzeti emlékezetbe. A munkásság és a magyar baloldal, a zsidó kispolgárság és értelmiség gondolkodásában viszont a baloldali diktatúrát követő fehérterror hagyott kitörölhetetlen nyomot. Az egyedüli esemény, amelyet az egész nemzet hasonlóan és traumaként élt meg, az ország feldarabolása és a trianoni békeszerződés volt.

A bűnbakkeresés már a korban, sőt a szerződés aláírása előtt megindult – és száz év után ma is tart. A jobboldali közgondolkodás elsősorban Károlyi Mihályt és társait hibáztatta és hibáztatja ma is tragédiáért. A Horthy-kor mérvadó véleménye szerint a forradalmat követő demokratikus kormány pacifista érzelmektől és gondolatoktól átítatott katonapolitikája súlyos károkat okozott az országnak. Ez az úgymond élettől elrugaszkodott katonapolitika bátorította fel a környező országok vezetőit arra, hogy azonnal támadják meg az országot. Károlyi és köre feladta a történelmi határokat; a demokratikus kormányok nyilvánvaló gyengesége pedig mintegy bevonzotta, invitálta az ellenséges csapatokat. A jobboldali emlékezet szerint a Károlyi-kormánynak se ereje, se kedve nem volt ahhoz, hogy ha kell, fegyverrel a kézben megvédje az országot, megakadályozza a történelmi területek megszállását, majd azok végleges elcsatolását. A Károlyi-kormány szétkergette az akkor még ütőképes magyar haderőt és feloszlatta a korrektségéről híres csendőrséget és rendőrséget. A jelentős fegyveres erő nélkül maradt és rohamosan káoszba süllyedő ország pedig nemcsak hogy nem volt képes megállítani a szomszédos államok rablóhadait, de mintegy önmagától vált a kommunista martalócok és szerencselovagok prédájává.

Az 1945 utáni baloldali történészek valamivel árnyaltabb, de csak részben kedvezőbb véleményt formáltak a forradalmat követő demokratikus kormányok katonapolitikájáról. A jobboldali kritikusokkal ellentétben, ők a bukás okait nem a hadsereg idő előtti szélnek eresztésében (a hazatérő csapatok véleményük sze-

rint maguktól oszlottak fel), hanem a demokratikus politikusok gyengeségében, a szervezőerő, a forradalmi hit és akarat és a társadalmi támogatottság hiányában vélték felfedezni. A forradalom után hatalomra került politikai elit nem volt képes egy ütőképes haderőt és rendőrséget talpra állítani. A váltás csak a kommunista hatalomátvétel után következett be. Az új forradalmi kormány gyökeresen szakított elődje katonapolitikai elképzeléseivel. A Tanácsköztársaság és a hadsereg kommunista vezetői egyszerre voltak hazafiak és forradalmárok. Az 1989 előtti baloldali emlékezet szerint a Vörös Hadsereg a magyar nép hadserege volt, 1849 óta az első igazi független hadsereg, amely nemzeti célokat (is) szolgált. Ez az új osztályalapon szervezett hadsereg nem csak a világorradalmat akarta győzelemre segíteni: igazi célja a történelmi határok megvédése és a nemzeti önbecsülés visszaállítása volt. Ezt a kezdetekben hatalmas sikereket elért hadsereget győzte le a nyugati hatalmaktól támogatott és túlerőben lévő román haderő; ezt a minden tekintetben haladó Tanácsköztársaságot váltotta fel, irtotta ki az áruló, reakciós, fasiszta (később félfasiszta) Horthy-rendszer.

Révész Tamás könyve a fentebb ismertetett jobb- és baloldali toposzokat veszi keresztűz alá, semmisíti meg, vagy újra átgondolva helyezi be egy drasztikusan új és más értelmezési keretbe. Révész szerint az első demokratikus kormánynak nem volt kidolgozott katonapolitikája. Linder Béla elhíresült mondata nem fedte le sem az ő, sem a Károlyi-kormány elképzeléseit. Az első demokratikus kormánynak csak a külpolitikája volt, és az is csak rövid ideig pacifista, a belpolitikája soha: a mértékadó politikusok, a béke és a rend biztosítása érdekében továbbra is fenn akartak tartani egy kis létszámú, de fegyelmezett és ütőképes haderőt. Révész szerint a forradalom a katonapolitikában nem hozott gyökeres változást: a katonák leszerelése például a háború utolsó szakaszában kidolgozott tervek alapján ment végbe. A szociáldemokraták igazából nem próbálták megvalósítani a demokratikus milícia típusú hadseregről alkotott elképzelésüket. A sorozás viszont nagyon lassan haladt előre, nemcsak a parasztok, hanem a munkások is vonakodtak újra fegyvert fogni. A megszállt területeken mind a magyar, mind a nemzetiségi cso-

portok megtagadták a szolgálatot. A Székely Hadosztály katonáinak túlnyomó többségét, ahogy ezt Révész adatai bizonyítják, nem Erdélyből, hanem a Partiumból és az ország belső, elsősorban az Alföld keleti megyéiből és a városok közül Debrecenből sikerült toborozni. Az önkénteseket Révész szerint „nem valamiféle általános revíziós vágy, hanem elsősorban közvetlen lakóhelyük megvédése vagy visszafoglalása” motiválta (151.). Nem járt sikerrel egy demokratikus érzelmű és fegyelmezett rendfenntartó erő szervezése sem. A nemzet- és polgárőrök többsége a volt katonák, csendőrök, rendőrök, középiskolások és egyetemisták soraiból került ki. Bár e milíciák több helyen fontos szerepet játszottak a rend helyreállításában és a zavargások megszüntetésében, a többségük végső soron fegyelmezetlennek és megbízhatatlannak bizonyult: különösen a peremvidéken tömegével csatlakoztak az úgynevezett zöld káderekhez, a rabló és fosztogató parasztbándákhoz. Bár az első ütőképes hadsereg fejlesztése 1919 elején megindult, az áttörés csak a demokratikus rend bukása után, a Tanácsköztársaság első hónapjaiban következett be. A Vörös Hadsereg belső magvát a szociáldemokrata munkások alkották. A hadsereg propagandistái nemzetközi frázisokat pufogtattak és bolsevik jelképeket használtak; Révész szerint a nacionalista gondolkodás és érvelés nyomait nehéz felfedezni a korabeli plakátok képein vagy a rölapok és napi utasítások szövegeiben. A Vörös Hadsereg az ideiglenes demarkációs vonalat volt hivatott megvédeni; a Tanácskormány politikusai és katonai vezetői nem is tekintették a történelmi határok védelmét vagy azok visszaállítását fő céljuknak. Kommunista nacionalizmusról tehát a Tanácsköztársaság és annak katonapolitikája esetében nem lehet beszélni.

Révész könyve az első komoly munka, amely a forradalom utáni kormányok katonapolitikáját, az államhatalom és a lakosság kapcsolatát nem egy hierarchikus, fölé-alá rendeltségi viszonyként, hanem két egyenrangú partner dinamikus és állandóan változó kapcsolataként fogja fel és festi le. A könyvben a katonák és a civil lakosság nemcsak elszenvedik a múltat, hanem egyben formálják is a maguk és az ország sorsát és történelmét. Révész könyve nem a politikust, mint például Károlyit, hanem a

kisembert, nem a generálist, hanem a kiskatonát, és nem az államot, hanem a helyi közösséget helyezi a figyelem és az elbeszélés középpontjába. A szereplők érző és az érdekük szerint cselekvő racionális emberek: hatalmi tényezők, akik néha képesek az államra is rákényszeríteni az akaratukat. A hazatérő csapatok korai vagy későbbi felbomlása a katonák, nem pedig az államhatalom és a katonai vezetés akaratától és érdekétől függött. Révész szerint a távoli, francia vagy olasz frontról hazaérkező katonának elemi érdeke volt, hogy zárt egységekben, lehetőleg fegyveresen és a tisztjük vezetése alatt érjék el a magyar határt. A figyelem fenntartása az ő esetükben a túlélést szolgálta. A közeli balkáni frontról hazaérkezők, vagy a hátországbán szolgálatot teljesítő katonák viszont kevésbé voltak életveszélynek kitéve. Ők hamar meg is tagadták a szolgálatot, és mindenféle parancs vagy engedély nélkül 1918 őszén egyszerűen szétszéledtek. Ugyanezt tették amúgy a nyugati határt elérő, addig zárt egységben mozgó csapatok is. Abban, hogy az óriási tömeg leszerelése mégis gyorsan és kisebb zökkenőktől eltekintve simán ment végbe, Révész szerint nagy szerepe volt a mára teljesen feledésbe merült társadalmi összefogásnak. A leszerelő bakákat a legtöbb helyen virággal, zeneszóval és meleg étellel fogadták. A katonákat és civileket elválasztó vonal, ahogy ezt Révész könyve nagyon jól illusztrálja, mindig is átjárható volt. Az újra paraszttá vedlett dezertőr vagy leszerelt katona, miután nem talált munkát a falujában, gyakran csatlakozott a zöld káderekhez; felfegyverzett parasztként nagyjából ott folytatta, ahol katonaként abbahagyta. Hasonlóan a kora újkori parasztfelkelőkhöz, a „primitív lázadók” (Hobsbawm) szintjére süllyedt volt katonák, az általános elit- és úrellenesség mellett nem rendelkeztek önálló ideológiával. Ott, ahol a nemzeti és a szociális ellentétek átfedték egymást, mint például Dél-Erdélyben, a zavargások néha magyarelles színezetet is öltöttek. De a parasztfelkelés nem volt se forradalom, se nemzeti felkelés, pusztán lázadás a háború és a háború okozta türhetetlen viszonyok ellen. Bár nemzeti érzelmek nem játszottak a rebelliókban döntő szerepet, a parasztlázadások a helyi, régi magyar közigazgatás gyengítésével, esetleg megszüntetésével mégiscsak hozzájárultak az impériumváltáshoz. De nem csak a

parasztok őrizték meg a függetlenségüket, kultúrájukat és mozgásterüket. A politikai öntudattal rendelkező munkás katonai egyenruhában is munkás maradt: a frissen rekrutált és a frontra induló vöröskatonák például ugyanazt a felvonulási útvonalat használták Budapesten, mint a pár nappal korábban a május elsejét ünneplő szociáldemokrata tömeg.

Révész könyve teljesen új perspektívába helyezi a demokratikus kormányok és a Tanácsköztársaság katonapolitikáját. A könyv komoly szakmai teljesítmény és egyben élvezetes olvasmány. Az értekezés nem csak a Trianon-problematika iránt fogékony olvasó számára nyújt újat és élvezeteset – valójában megkerülhetetlent. Ez az alulról építkező munka rengeteg új információt tartalmaz a háború utáni mindennapokról és a kiskatonák és a civil lakosság előtt álló választások nehézségeiről. Ablonczy Balázs és Hatos Pál tanulmányai után Révész könyve az első komoly munka, amely külön figyelmet szentel az elfoglalt területeken zajló zavargásoknak, és megpróbálja a helyi rebelliók politikai jelentőségét is felmérni. Végül, de nem utolsósorban, Révész könyve egészen más megvilágításba helyezi a háború utáni politikai erőszak történetét. A vörös- és fehérterror gyökereit nem csak a lelkeknek a háború alatt megfigyelhető eldurvulásában, az erőszak kultuszában kell keresni. Ahogy ezt Révész könyve is szépen bizonyítja, a háború utáni szociális nehézségek és az elhamarkodott vagy elhibázott politikai döntések szintén komolyan hozzájárultak az erőszak elterjedéséhez.

Bodó Béla